Cursus C.2.3: Inleiding tot de huidige wijsbegeerte

De tekst biedt een uitgebreid overzicht van de westerse wijsgerige geschiedenis, waarbij de nadruk ligt op de evolutie van het denken vanaf de vroege kerkvaders tot aan de wetenschappelijke revolutie van de renaissance.

Eerst wordt de *patristiek* behandeld, waarin het christendom haar eigen filosofische fundering vond door antieke filosofie te versmelten met religieuze openbaringen.

Vervolgens komt de *scholastiek* aan bod, een periode waarin denkers zoals Thomas van Aquino een synthese probeerden te bereiken tussen rede en geloof met behulp van de herontdekte filosofie van Aristoteles.

Daarna wordt de overgang naar de *moderne tijd* geschetst, gekenmerkt door het humanisme, de religieuze hervorming en een ingrijpende cultuuromslag.

Tot slot wordt de opkomst van de *natuurwetenschap* belicht, waarin figuren als Galilei de kwalitatieve kosmosopvatting inruilden voor een wiskundig en mechanisch wereldbeeld.

Patristiek en Scholastiek

Het vertrekpunt ligt in de *Patristiek* (+33–+800 n.Chr.), de filosofische denkwereld van de kerkvaders zoals Augustinus van Tagaste. Binnen de Patristiek werd het joods-christelijke monotheïsme versmolten met elementen uit de Griekse filosofie, waaronder de Stoa, het Platonisme en het Neoplatonisme.

Hierbij stond het begrip Logos (wereldwijsheid) centraal en ontwikkelde zich een specifieke *triadosofie* (Drie-eenheidswijsheid) en een liturgisch-mysteriekarakter waarin geschiedenis en openbaring samengingen. Augustinus formuleerde hierin een ideeënleer waarin de objectieve, onstoffelijke waarheid (veritas) zowel het manichese materialisme als het academische scepticisme te boven gaat.

Met de middeleeuwse *Scholastiek* vond een geleidelijke frontwisseling plaats van het patristische idealisme naar een aristotelisch begripsrealisme. Denkers zoals Thomas van Aquino stelden dat het denkinhoudelijke of intelligibele wezen in de zintuiglijke werkelijkheid besloten ligt (sensibilia intellecta). Het middeleeuwse wereldbeeld werd gekenmerkt door een organische kosmosgedachte, waarin de natuurorde (ordo naturalis) en de zedenorde (ordo moralis) naadloos op elkaar aansloten onder goddelijke ordening.

In de latere middeleeuwen leidde de universaliënstrijd — via posities als het ultrarealisme van Willem van Champeaux naar het conceptualistisch nominalisme van Willem van Ockham — tot de ontrafeling van de synthese tussen geloof en rede. Dit nominalisme maakte de weg vrij voor de gerichtheid op de individuele, zintuiglijk waarneembare natuur.

Renaissance, Humanisme en de Wetenschappelijke Revolutie

De Renaissance en het Humanisme markeerden de doorbraak van de profane cultuur, aardsgerichtheid en secularisering. Er ontstond een nieuwe maatschappelijke laag van intellectuelen (intelligentsia) en een zelfbewuste burgerij in opkomende nationale staten.

De natuurstudie onderging in deze periode een ingrijpende gedaanteverwisseling, aangeduid als de epistemologische snede van de moderne wetenschap. Waar de renaissance-natuurfilosofie nog doordrongen was van magisch-mystieke analogieën, micro-macrokosmos-overeenkomsten en occultistische denkkaders (zoals bij Agrippa van Nettesheim en Paracelsus), voerden grondleggers van de Wetenschappelijke Revolutie een strikt kwantitatieve benadering in:

Galileo Galilei geometriseerde de ruimte en formuleerde een exacte wiskundige fysica. Hij stelde dat het boek van de natuur geschreven is in wiskundige taal en maakte een fundamenteel onderscheid tussen primaire (meetbare) en secundaire (kwalitatieve, subjectieve) eigenschappen van de materie.

Francis Bacon ontwierp de empirisch-inductieve methode in zijn Novum Organum. Hij combineerde experimenteel feitenonderzoek met een vroege ideologiekritiek op de vooroordelen of idola (idola tribus, specus, fori, theatri) die het menselijk kennen vertroebelen.

Op het vlak van de staats- en rechtsfilosofie stelde *Niccolô Machiavelli* het politieke handelen autonoom vanuit de machtsrealiteit (Realpolitik), terwijl *Hugo Grotius* het universele natuurrecht en de volkssoevereiniteitsleer op rationele grondslag formuleerde.

Het Moderne Rationalisme, Empirisme en de Geesteswetenschappen

De zeventiende en achttiende eeuw vormen het tijdperk van de moderne filosofie, gedragen door de opkomst van het rationalisme en de immanentiefilosofie (consciëntialisme).

Het kentheoretische vertrekpunt van dit tijdperk werd bepaald door René *Descartes*. Via zijn methodische twijfel kwam Descartes tot de fundamentele intuïtie van het cogito, ergo sum (ik denk, dus ik besta). Descartes reduceerde de werkelijkheid tot een radicaal cartesiaans dualisme:

1. De denkende substantie (res cogitans): het introspectieve, onstoffelijke bewustzijn.
2. De uitgebreide substantie (res extensa): de materiële, ruimtelijke werkelijkheid die zuiver mechanisch door stoot en druk wordt beheerst.

Binnen deze cartesiaanse fysica werden de anorganische en organische natuur, inclusief het menselijk en dierlijk lichaam, opgevat als mechanische automaten. Dit dualisme zette de grote zeventiende-eeuwse systeembouwers aan tot nieuwe syntheses:

Benedictus Spinoza verving het dualisme door een pantheïstisch monisme: er is slechts één onbeperkte substantie, God of de Natuur (Deus sive Natura), die zich manifesteert via de attributen denken en uitgebreidheid en hun modificaties (natura naturans versus natura naturata).

Gottfried Wilhelm Leibniz ontwikkelde een dynamistische monadenleer en de theorie van de vooraf ingestelde harmonie (harmonia praestabilita).

De *Occasionalisten* (zoals Arnold Geulincx en Nicolas Malebranche) beschouwden geschapen zijnden slechts als gelegenheidsoorzaken voor het alleen-oorzakelijke handelen van God.

Tegenover het continentale rationele innatisme ontwikkelde zich in Engeland het *empirisme* en materialisme:

Thomas Hobbes bouwde een dogmatisch sensistisch materialisme op. Hij reduceerde alle kennen tot mechanische bewegingen in de hersenen en het hart en formuleerde in zijn Leviathan een absolutistische staatsleer om de anarchistische strijd van allen tegen allen (bellum omnium contra omnes) te beteugelen.

John Locke verwierp de aangeboren ideeën en stelde dat de menselijke geest bij de geboorte een tabula rasa is. Kennis ontstaat uitsluitend via uitwendige zintuiglijke ervaring (sensation) en inwendige zelfwaarneming (reflexion). Locke legde tevens de basis voor het deïsme en het politieke liberalisme.

David Hume dreef het empirisme door naar een radicaal scepticisme. Hij bekritiseerde het noodzakelijk causaal verband als een louter subjectieve psychologische gewoonte of associatie van ideeën.

Een geheel eigen positie tegenover het mathematisch-fysische natuurdenken werd ingenomen door *Giambattista Vico*. In zijn Scienza Nuova stichtte hij de geesteswetenschappen via het verum-factum-beginsel: de mens kan alleen datgene werkelijk en van binnenuit kennen wat hij zelf heeft voortgebracht (de geschiedenis, cultuur, taal en instellingen). Vico ontwierp een historische geschiedfilosofie gebaseerd op de cyclus van corso en ricorso, die opeenvolgend drie tijdvakken doorloopt: het goddelijke, het heroïsche en het menselijke stadium.

Verlichting, Duits Idealisme en de Kritische Materialisten

De *Verlichting* (Aufklärung) van de achttiende eeuw stelde de autonome menselijke rede, de bruikbaarheid (utilitarisme) en het vooruitgangsgeloof (meliorisme) centraal, terwijl zij traditie, autoriteit en kerkelijke dogma's bekritiseerde.

Op filosofisch vlak werd de Verlichting bekroond door het criticisme van *Immanuel Kant*. Kant wilde het dogmatische rationalisme en het sceptische empirisme synthetiseren. Hij stelde dat menselijke kennis ontstaat door de wisselwerking tussen zintuiglijke ervaring (aposteriori) en de inherente structuren van ons verstand (apriori). Wetenschappelijke kennis is beperkt tot de ruimtelijk-tijdige feiten of verschijnselen (fenomena), terwijl metafysische objecten zoals God, de ziel en de kosmos als ideeën buiten het bereik van de zuivere rede vallen.

In het *Duits Idealisme* bouwde Georg Wilhelm Friedrich Hegel het kriticisme om tot een alomvattend dialectisch systeem van de Absolute Geest. Hegels geschiedfilosofische dialectiek — de beweging van stelling (thesis), ontstelling (antithesis) en opheffing (synthesis / Aufhebung) — werd onder meer zichtbaar in de meester-knecht-dialectiek (Herr und Knecht). Hierin leidt de strijd om erkenning en de arbeid van de knecht tot de uiteindelijke ontplooijingsbeweging van het menselijk zelfbewustzijn.

In de negentiende eeuw werd het bewuste subject echter grondig ondermijnd door de drie grote meesters van het wantrouwen / kritische materialisten:

Karl Marx keerde de hegelse dialectiek om en stelde dat de materiële socio-economische onderbouw en de klassenstrijd het menselijk bewustzijn en de culturele bovenbouw bepalen; het bewustzijn is wezenlijk een ideologische weerspiegeling.

Friedrich Nietzsche ontmaskerde de westerse rede, metafysica en christelijke moraal als een vermomde uitdrukking van de vitale machtswil en hanteerde een genealogische methode.

Sigmund Freud toonde via de psychoanalyse aan dat het bewuste ik geen meester is in eigen huis, maar beheerst wordt door onbewuste driften (Eros en Thanatos) en repressieve mechanismen.

Twintigste-Eeuwse Filosofische Stromingen

In de twintigste eeuw waaierde de filosofische reflectie uit in een diversiteit aan stromingen:

Het Structuralisme: Denkers zoals Claude Lévi-Strauss, Michel Foucault, Louis Althusser en Jacques Derrida verwierpen het autonome menselijke subject ("de dood van de mens"). Zij analyseerden cultuur, taal en maatschappij als een autonoom netwerk van onbewuste tekens, regels en systeemstructuren.

De Analytische Filosofie en het Neo-Positivisme: Geïnspireerd door Gottlob Frege, Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein en de Wiener Kreis (zoals Rudolf Carnap) verengden zij de filosofie tot de geformaliseerde, geanaliseerde logica en taal van de empirische wetenschappen.

De Fenomenologie en het Existentialisme: Edmund Husserl wilde via de fenomenologische reductie terugkeren "naar de zaken zelf" (zu den Sachen selbst). *Martin Heidegger*, *Jean-Paul Sartre* en *Albert Camus* werkten dit uit tot een existentiële analyse van het menselijk bestaan. Zij benadrukten de geworpenheid (facticiteit), de radicale menselijke vrijheid en het ontwerp (projet), alsmede het verzet tegen de vervreemdende technocratische maatschappij.

Conclusie

De geschiedenis van de westerse filosofie laat een voortdurende transformatie zien in het begrip van de werkelijkheid, kennis, de mens en de samenleving. Beginnend bij de synthese van christelijke theologie en Griekse filosofie in de patristiek en de scholastiek, ontwikkelde het filosofisch denken zich via de wetenschappelijke revolutie, het rationalisme, het empirisme, de

kritiek van de Verlichting, het Duits idealisme en de materialistische kritieken van de negentiende eeuw.

In de twintigste eeuw vertakte deze ontwikkeling zich in uiteenlopende stromingen, waaronder het structuralisme, de analytische filosofie, de fenomenologie en het existentialisme. Ondanks hun onderlinge verschillen houden al deze stromingen zich bezig met een centrale filosofische vraagstelling: het begrijpen van de menselijke conditie en de plaats van de mens in de wereld.